

Posudek na magisterskou práci

Lenka Tovarová: Odklad plodnosti v České republice a ve vybraných evropských zemích v období 1990-2015

Předkládaná magisterská práce se zaměřuje na odklad plodnosti v České republice a ve vybraných evropských zemích (Rakousko, Německo, Slovensko a Polsko) v období 1990-2015. Cílem je identifikovat rozdílnosti v odkladu plodnosti mezi sledovanými zeměmi a analyzovat souvislosti mezi nastavením rodinné politiky, plodností starších žen a názory panujícími ve sledovaných populacích.

Práce je rozdělena do 7 kapitol včetně úvodu a závěru, její rozsah je 64 stran.

V úvodu jsou stručně nastíněny východiska, cíl a struktura práce. Zásadně zde chybí citace zmiňovaných teorií i některých tvrzení (např. že vhodné nastavení rodinné politiky dokáže stimulovat plodnost v nižším i vyšším věku, odstavec 3 na str. 12). Taktéž uvedená hypotéza práce by měla vycházet z nějakých konkrétních poznatků a studií, zvláště když je zde pracováno s předpokladem o vlivu nastavení rodinné politiky na úroveň plodnosti, který je zevrubně zkoumán v řadě prací a o jehož platnosti se vedou rozsáhlé odborné diskuse.

Teoretická část (kapitola 2) představuje příčiny odkladu plodnosti identifikované v hlavních teoretických konceptech vč. jejich diskuse či kritiky z pera dalších autorů. Mírně zavádějící je pojetí kapitoly 2.1.2. Diferenciace plodnosti dle McDonalda – tyto teorie nejsou z pera McDonalda, bylo by vhodné citovat jejich autory a nikoli McDonalda, který je shrnul ve svém článku. Naopak on je autorem „gender equity theory“ (teorie genderové rovnosti, nikoli nerovnosti, jak se uváděno v diplomové práci), která mu v textu není připsána. Celkově v teoretické části chybí citace, jak u teorií, tak u základních výroků (např. Německo a Rakousko jako příklady zemí, kde je genderová rovnost v institucích ale nerovnost v rodině, str. 18). Bylo by vhodnější, aby autorka vytvořila sama přehled teorií zabývajících se odkladem plodnosti, neboť podřazením některých pod autora, který je pouze shrnul ve svém textu, a ponecháním jiných v samostatných podkapitolách je trochu chaotické.

Kapitola 3 představuje výzkumné otázky, metody a zdroje dat. Cíle práce a hypotézy však zdá se z ničeho nevycházejí, nejsou zde ani citace, ani prokazatelné odkazy na teoretickou část. Proč je cílem nalézt „diferenciaci mezi zeměmi západní a východní Evropy v přístupu k rodinné politice...“? Diferenciaci zemí na základě rodinné/sociální politiky řeší několik existujících typologií, o kterých dosud není ani zmínka (ta následuje až v kapitole 4), a navíc tato diferenciace by měla být spíše než cílem východiskem předložené práce, od kterého by se případně měly odvozovat hypotézy ohledně hlavního tématu práce, tedy odkladu plodnosti. Stejně tak předpoklad, že příznivější rodinná politika z hlediska harmonizace rodiny a práce bude v Německu a Rakousku nereflexuje to, že obě tyto země spadají do konzervativních typů sociálního státu a konkrétně otázka slučitelnosti práce a rodiny je/či byla po většinu sledovaného období v těchto zemích opravdu neuspokojivá. Např. německá rodinná politika ještě před několika lety byla dlouhodobě nastavená především na monetární podporu rodin a podporu modelu muže živitele, ve které byla péče o malé děti vnímána jako soukromá věc každé rodiny a ženy byly nuceny ve velkém opouštět pracovní trh při narození dítěte (např. Jürgen Dorbritz 2008:

Germany: Family diversity with low actual and desired fertility. Demographic Research, VOLUME 19, ARTICLE 17, PAGES 557-598). Ne nadarmo v západní části Německa výrazně narůstá bezdětnost v mladších generacích (okolo 30 % v generacích poloviny 60. let) a především u vysokoškoláček (odhady hovoří až téměř o 40 % bezdětných vysokoškoláček v generaci 1965), které volí bezdětnost často právě z důvodu toho, že si musí vybrat mezi prací a rodinou a tento alarmující stav vedl až v posledních několika letech k nastartování některých reforem v systému péče o nejmenší děti (např. právní nárok dítěte od 1 roku věku na místo v zařízeních péče o děti od r. 2013) apod. Uváděné vysoké procento dětí ve věku 3-5 let sice navštěvuje zařízení denní péče, ale většina z nich pouze na část dne, navíc tradice péče o děti se výrazně lišila mezi západní a východní částí země a doposud jsou tyto rozdíly velmi patrné: východ - dlouhá tradice systému péče o děti mladší 3 let, která se odráží v relativně častém využívání této péče (52% dětí mladších 3 let v r. 2014), naopak v západní části země byl systém péče zaměřen především na děti starší 3 let a doposud není pokrytí mladší věkové skupiny v porovnání s východní částí země velké (27 % v r. 2014). Atd. Obdobné důvody je možné nalézt u Rakouska.

Výběr daných zemí (Rakouska a Německa) jako reprezentantů západní Evropy a zemí prezentujících západoevropskou rodinnou politiku (jež jako typ ani neexistuje) genderové rovnosti a hladké slučitelnosti práce a rodiny tedy považují za zcela nevhodný. Krom toho je zcela přehlíženo, že politicky je sice Německo jedna země, ale v demografickém chování existovaly podstatné rozdíly mezi jeho východní a západní částí a odklad plodnosti zde probíhal jindy a jinak; zároveň se situace ohledně harmonizace práce a rodiny a nastavení služeb péče o nejmenší děti liší v závislosti na konkrétní spolkové zemi, neboť systém je decentralizován.

Druhá hlavní námitka se týká časového zasazení analýzy. Proces odkladu je zde srovnáván ve stejném časovém období, resp. od r. 1990, kdy se však Německo a Rakousko nacházelo v jiné fázi procesu odkladu než vybrané postkomunistické země (pomineme-li to, že východní část Německa v tomto spadá do druhé uvedené skupiny). Nežle tak srovnávat ani dynamiku odkladu, ani jeho další strukturální znaky. Diskutabilní jsou tedy předpoklady o odlišném průběhu procesu odkladu mezi západem a východem (který bezesporu vykazuje řadu odlišností, ale těžko je podchytit analýzou v průběhu 90. let), o vyšší plodnosti ve vyšším věku na západě, který se ve sledovaném období již nacházel v relativně stabilizovaném modelu pozdní plodnosti a naopak ve východních zemích teprve samotný proces odkladu začínal a model pozdní plodnosti se zde teprve začíná utvářet.

V kapitole 3 chybí jasnější propojení cílů, dat a metod práce. V této kapitole by mělo být jasně specifikováno, co (cíl), na čem (data) a jak (metoda) bude autorka analyzovat. V cílech např. není nic o tom, proč bude prováděna dekompozice průměrného věku matky při narození dítěte (a o tom, že bude prováděna, se dozvídáme až z metod, kde postrádám náležitosti uvedených vzorců, především specifikaci jednotlivých parametrů), ani o tom, proč je pro práci stěžejní plodnost po 35 roku věku ženy (jak je uvedeno v metodologii).

V metodologické části také chybí jasnější specifikace výběrového souboru ISSP, např. není známa věková hranice, do které jsou respondentky zahrnuty do analýzy (z některých komentářů výsledků to vypadá, že jsou tam zahrnuty i ženy vysoko za hranicí reprodukčního věku – proč jsou jejich názory na aktuální situaci na poli harmonizace rodiny a zaměstnání relevantní pro vysvětlení procesu odkladu plodnosti? Navíc vzhledem k tomu, jak je konstruována kontrolní proměnná „dětí“, tyto ženy budou ve většině analýz (mylně) brány jako bezdětné). U specifikace použitých výroků z ISSP chybí možnosti

odpovědí u ot. 5. a 4 a také jejich kategorizace pro potřeby binární logistické regrese. V popisu proměnných je zaměřována vysvětlující proměnná za vysvětlovanou (str. 29 a 30 odrážky č. 4 a 5). Co přesně znamená vysoké/vyšší vzdělání (např. vztaženo ke klasifikaci ISCED, je to terciální vzdělání? Pravděpodobně ne, pokud je vyšší obdobné vzdělání řazeno do středního)? Na čem je založen předpoklad, že pro ženy s partnerem nebude harmonizace rodiny a zaměstnání důležitá tak, jako pro ženy bez partnera (odrážka 5 na str. 30)?

Kapitola 4 obsahuje typologii rodinných politik a popis vybraných znaků rodinných politik sledovaných zemí. Pro popis a srovnání jednotlivých opatření rodinné politiky se mi nezdá vhodné volit 2 letou možnost čerpání rodičovského příspěvku v ČR jako reprezentativní, neboť podle analýz ji reálně volí malý podíl žen a nejčastěji je volena 3 letá varianta (viz např. Höhne: Změny v čerpání rodičovského příspěvku v demografických souvislostech, Demografie 1/2017). Není důvod neuvést pro ČR kompletní informaci o možnostech čerpání a rozlišení mezi délkou rodičovské dovolené (do 3. narozenin dítěte dle Zákoníku práce, tzn. v ČR je stejně dlouhá jako na Slovensku, v ČR nedošlo k žádnému zkrácení mateřské a rodičovské dovolené na 110 týdnů, jak je uvedeno v textu) a délkou čerpání rodičovského příspěvku (současně v rozmezí mezi 2. a 4. narozeninami dítěte).

Obr. 2 – co má být „hotovost“? Nejsou tím myšleny finanční dávky?

Str. 39 – „Míry účasti předškolních dětí na formální péči o děti se v postkomunistických zemích v r. 2014 pohybují ...okolo 5-10 %.“ – toto se netýká předškolních dětí, ale dětí ve věku 0-2 roky. Obdobně dále uváděných 80 % v ČR se netýká předškolních dětí, ale dětí ve věku 3-5 let.

V interpretaci údajů k Obr. 8 schází důležitá informace, že v Německu jako v jediné srovnávané zemi je otcovská dovolená nastavena tak, že si ji otec (resp. druhý z rodičů) buďto musí vybrat, nebo o tyto 2 měsíce rodina přijde.

Kapitola 5 se zaměřuje na vybrané demografické ukazatele plodnosti. Bohužel zde však chybí některé časové řady především pro Německo, ale také ČR nebo Slovensko, ač vybrané ukazatele jsou pro sledované období (od r. 1990) dostupné (např. v Human fertility database je úp, průměrný věk žen i míry plodnosti dle věku pro Německo od r. 1956 (obr. 10, 11, 25), rovněž průměrný věk žen při narození 1. dítěte je jak pro ČR a Slovensko je bez problémů dostupný od r. 1990 (obr. 12)).

Některé komentáře k prezentovaným ukazatelům jsou však mírně řečeno zavádějící a nereflektují prezentovaný ukazatel. Jak např. může autorka v obr. 10 okomentovat vývoj úp v letech 1990-2015 mezi sledovanými zeměmi jako shodný (resp. „vykazující obdobné tendence ve vývoji v zemích západní a východní Evropy), když v zemích východní Evropy došlo k takovému poklesu úp, který byl historicky tak ojedinělý, že podnítil formulaci nových označení i teorií zabývajících se tímto vývojem? Jak to, že z obr. 21 nelze rozpoznat odlišnosti ohledně časování plodnosti, když vrchol plodnosti 1. pořadí je v Rakousku posunut o nějaké 3-4 roky výše, než např. na Slovensku a v Polsku?

Kapitola 5.3.2 prezentuje míry plodnosti žen ve věku 35-49 let – z jakého důvodu je pro tuto práci stěžejní právě tento věk (jak je uvedeno několikrát v textu)? A pakliže je toto téma pro práci stěžejní, proč je mu věnována pouze 1,5 strany a není analyzováno podrobně a neprezentuje také jiné srovnávací ukazatele, než je míra plodnosti dle věku?

Kapitola 6 prezentuje výsledky analýzy vybraných výroků ISSP. Vybrány byly výroky zaměřující se na oblast rodičovství a slučitelnosti práce a rodiny. Po jednoduché deskripci každého výroku (podílu souhlasných odpovědí v každé ze zemí a jejich vývoj v čase) jsou prezentovány výsledky binární logistické regrese. Zde jsou sledovány odlišnosti zemí při kontrole vybraných vysvětlujících charakteristik. Interpretacím by možná pomohlo zařadit do modelu také interakce mezi zeměmi a vybranými charakteristikami, neboť je zde potenciál odhalit také specifika jednotlivých zemí. K modelům by bylo také vhodné připojit charakteristik vypovídající o kvalitě modelu. Obecně je kapitola zpracována kvalitně a poskytuje dobý přehled o vybraných názorech a jejich diferenciaci mezi zeměmi.

Drobnosti:

- Str. 27 – výběr se nazývá pravděpodobností, nikoli pravděpodobný

Při celkovém hodnocení práce shledávám její hlavní slabiny ve velmi nekonkrétním cíli („nalézt souvislost mezi nastavením rodinné politiky, úrovní plodnosti starších žen a názory respondentů), který se příliš nedaří naplnit. Především výběr zemí, které pro autorku reprezentují západní Evropu, nepokládám za vhodný, neboť v něm nejsou reflektovány poznatky autorů o vlivu rodinné politiky a obtížnostech slučitelnosti práce a rodiny na plodnost v těchto zemích. Také časové zasazení analýzy a porovnávání zemí z hlediska jejich časování plodnosti a úrovně plodnosti starších žen spíše reflektuje to, že se dané země nacházejí v různém stadiu procesu odkladu plodnosti, než nastavení rodinné politiky. Odpovídají tomu také nejasné závěry analýz výpovědí respondentů a není divu, že v nich autorka nenašla to, co předpokládala. Nejen dle názvu práce, ale také vzhledem ke snaze vysvětlit úroveň plodnosti starších žen skrze nástroje rodinné politiky bych předpokládala, že bude odklad plodnosti a plodnost žen ve vyšších věkových skupinách hlouběji a podrobněji analyzována, aby mohlo být poukázáno právě na možné strukturální a časové odlišnosti.

Přes výše uvedené slabiny doporučuji práci k obhajobě, ve které by měla předkladatelka obhájit svá východiska, výběr zemí i hlavní závěry analýzy. Předkládaná magisterská práce dle mého názoru prokazuje schopnost studentky pracovat s odbornou literaturou i pokročilejšími demografickými a statistickými metodami, ač v teoretických východiscích, jejich aplikaci na vlastní analýzu i některých interpretacích má své slabiny.

28.5.2017

PhDr. Mgr. Anna Šťastná, Ph.D.